

Трансформація українського книгознавства: до 100-річчя Українського наукового інституту книгознавства

На засіданні секції «Трансформація українського книгознавства: до 100-річчя Українського наукового інституту книгознавства» (5 жовтня) було винесено 20 доповідей від 22 учасників. Найактивнішу участь у заході взяли науковці відділу стародруків та рідкісних видань Інституту книгознавства НБУВ.

Робота секції розпочалась відкриттям експозиції видань Українського наукового інституту книгознавства (УНІК, 1922–1936) та Інституту книгознавства НБУВ (ІК НБУВ) (2015–2022). Екскурс в історію УНІК, характеристику його наукового доробку здійснила директорка створеного у 2015 р. Інституту книгознавства НБУВ, докторка історичних наук, професорка **Г. І. Ковальчук**. Вона виокремила основні наукові напрями, які розробляв УНІК: історія вітчизняної книги, мистецтво української книги, історія української періодики, національна бібліографія, а також дослідження взаємопов'язаного комплексу «книга – читач» з акцентом саме на вивчення читачів. Доповідачка наголосила на аналогіях, які яскраво проглядаються між обвинуваченнями українських книгознавців на початку 1930-х років в українському буржуазному націоналізмі і фашизмі та подіями 2022 р. – нападом Російської Федерації на Україну з обвинуваченнями в націоналізмі та метою «денацифікації» України. Вчена коротко охарактеризувала основні етапи розвитку українського книгознавства, визначила головні книгознавчі школи сьогодення, окреслила стан сучасної книгознавчої науки в Україні, основні напрями досліджень, наявні проблеми, а також презентувала видання Інституту книгознавства НБУВ.

Порушена тема знайшла своє продовження у доповідях, присвячених українським книгознавцям, котрі співпрацювали з УНІК, чії імена свого часу були незаслужено забуті. Насамперед йшлося про жінок, які наполегливо й плідно працювали на книгознавчій та бібліотекознавчій ниві. Справила враження на присутніх емоційна доповідь **Л. А. Поперечної**, головної бібліотекарки Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого, редакторки Української бібліотечної енциклопедії. Вона стосувалася діяльності Ганни Натанівни Марголіної, чие життя було пов'язане з розвитком дитячих бібліотек; дослідженнями дитячої книги, питаннями дитячого читання (очолювала провідну дитячу бібліотеку Києва у 20-х роках минулого століття). Доповідачка підкреслила, що світогляд Ганни Марголіної як бібліотекарки-педагогині сформувався під впливом ідей Дори Доброї – засновниці Київської приватної дитячої бібліотеки, де працювала Г. Марголіна. Як дослідниця вона сформувалася саме під впливом ідей УНІКу, зі співробітниками якого вона тісно співпрацювала над реалізацією завдань Кабінету вивчення книги й читача. Л. А. Поперечна розкрила не тільки біографію Г. Марголіної, але й коротко охарактеризувала її наукові праці, які тепер є бібліографічними раритетами. Серед слайдів електронної презентації доповіді була й фотографія Ганни Натанівни, віднайдена завідувачкою відділу формування та використання газетних фондів НБУВ Н. М. Носкіною.

Про дарчі написи на примірниках видань УНІК, які зберігаються у фонді Національної історичної бібліотеки України – А. Іванової-Артюхової, С. Маслова, П. Попова та інших, йшлося у виступі завідувачки науково-дослідного відділу стародруків, цінних та рідкісних видань цієї бібліотеки **С. М. Смирнової**. Доповідачка розповіла не лише про дарувальників, але й про осіб, яким були подаровані книжки. Серед них – такі особистості, як Борис Володимирович Якубський (1889–1944) – літературознавець, професор Київського інституту народної освіти, викладач Вишого музично-драматичного інституту ім. М. Лисенка. Працював у Літературно-історичному товаристві при ВУАН, входив до складу Комісії для видавання пам'яток новітнього українського письменства ВУАН, був співробітником Київської філії Інституту літератури ім. Т. Шевченка, одним з основоположників соціологічного методу в українському літературознавстві. Присутні виявили значний інтерес до репрезентованої знахідки з фондів Національної історичної бібліотеки України – відбитку з першого тому «Трудів Українського наукового інституту книгознавства» – «Українська книга XVI–XVII–XVIII ст.» (1926) – праці С. І. Маслова «Етюди з історії стародруків», подарованої Олексію Опанасовичу Дмитрієвському (1856–1929), історичу церкви, візантиністу, досліднику грецької палеографії та книгарства, автору описів грецької богослужбової літератури. С. М. Смирнова також розповіла про дарунок від П. М. Попова Якову Ісаковичу Бердичевському (1932), відомому бібліофілу, книгознавцю, колекціонеру і досліднику екслібрисів.

У контексті історії УНІК старша наукова співробітниця відділу стародруків і рідкісних видань ІК НБУВ, кандидатка філологічних наук **О. Ю. Курганова** представила нереалізований проєкт С. І. Маслова, викладений в архівному документі «Інструкція до складання «Збірника присвят та передмов з українських друкованих видань XVI–XVIII ст.». Доповідачка ознайомила присутніх із фотокопією цього документа, звернула увагу на особисті виправлення Сергія Івановича з точною вказівкою дати, коли це виправлення відбулося.

З особливою увагою аудиторія вислухала виступ молодшої наукової співробітниці відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ **Л. М. Деменко**. 7–9 вересня цього року в Австрійській національній бібліотеці (Österreichische Nationalbibliothek, Bildarchiv und Grafiksammlung) у Відні вона навчалася в Літній школі безпеки колекцій Консорціуму європейських дослідницьких бібліотек (Collection Security Summer School 2022 Consortium of European Research Libraries). Доповідачка детально розповіла про роботу Австрійської національної бібліотеки стосовно безпеки цінних фондів. На відміну від наших бібліотек, книгозховище у Відні розташоване під землею на глибині 50 метрів. Читальні зали облаштовані камерами спостереження з різних ракурсів.

Низка доповідей була присвячена результатам практичних досліджень, які проводять співробітники відділів – структурних підрозділів Інституту книгознавства НБУВ. Зокрема, досвідом використання електронного контенту при вивченні стародруків на прикладі львівських видань П. Щербича 1581 р. (повнотекстовими електронними копіями друкованих видань та рукописів, відомостями з електронних каталогів, даними антикварних аукціонів) поділилась завідувачка відділу стародруків та рідкісних видань ІК НБУВ, кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця **Н. П. Бондар**. Вона підкреслила, що використання ресурсів Інтернету

значно розширює можливості дослідників, в обіг вводяться нові, іноді оригінальні й незвичні ресурси, які надають нові матеріали для досліджень.

Молодша наукова співробітниця цього ж відділу **А. В. Бондарчук** присвятила свій виступ рідкісним виданням політичних творів українського громадського діяча, політика, адвоката, видавця, журналіста, дипломата, депутата Австрійського парламенту та Галицького сейму Л. Цегельського. Доповідачка звернула увагу присутніх на працю «Не освободителка, а потисница на народите (Как Русия «освобождая» Украина)» (София: Изд. на Союза за освобождение на Украина, 1914. 44, [4] с., карта; шифр зберігання Р 5317). Основна думка автора праці, яка не втратила актуальності й сьогодні, полягає в тому, що саме Україна може стати муrom проти російської навали на Балкани, на всю Європу загалом. Також було продемонстровано етнографічну карту України болгарською та німецькою мовами, з кордонами, заявленими делегацією Української народної республіки на Паризькій мирній конференції 1919–1920 рр. У ці кордони входили Кубань, Белгородська область та частина міст сучасної Білорусі. Основним критерієм належності цих територій до України була наявність там української етнічної більшості, зафіксованої переписами та етнографічними картами.

Авторських змін у редакціях проповідей Й. Галятовського стосувалася доповідь наукової співробітниці відділу стародруків та рідкісних видань ІК НБУВ, кандидатки філологічних наук **О. В. Максимчук**. Дослідниця продемонструвала порівняльний аналіз проповідей на Різдво Й. Галятовського з першого і третього (тобто останнього прижиттєвого) видань «Ключа розуміння» (Київ, 1659 та Львів, 1665) на предмет виявлення авторських текстових правок, редагувань, доповнень. Доповідачка переконливо довела, що проповідник свідомо вніс зміни і доповнення до первісного тексту, прагнучи розширити свій виклад, більш аргументовано довести постульовані тези і представлені християнські догмати. Як пересвідчилися присутні, третє видання праці Й. Галятовського навіть візуально більше за кількістю сторінок, а досить обсягові додані фрагменти у проповідях львівського видання є теоретизуваннями автора на богословські теми (до прикладу, значно розширено розмисли про покарання за співучасть у чужому гріху, про дітей, котрі спокутують провини батьків, чи натхненників злочину і тих, хто його покриває).

Про україніку у виданнях громадянського друку на прикладі твору «Письма из Малороссии, писанныя Алексѣемъ Левшинымъ» розповіла молодша наукова співробітниця відділу стародруків та рідкісних видань ІК НБУВ, кандидатка історичних наук **О. В. Петренко**. Вона підкреслила, що цей етнографічно-літературний твір майбутнього державного діяча Російської імперії, історика, письменника, етнографа О. І. Левшина, хоч і написаний крізь призму імперської цензури (як усі видання громадянського друку), проте він пронизаний захопленням та любов'ю до описаних земель. Дослідниця охарактеризувала (стан та особливості оправи, провенієнції тощо) п'яти примірників видання, які зберігаються у відділі стародруків та рідкісних видань Інституту книгознавства НБУВ у двох колекційних фондах – «Видання громадянського друку» і «Рідкісні видання», а також процитувала найбільш цікаві висловлювання О. І. Левшина, які не втратили актуальності й сьогодні.

Старша наукова співробітниця відділу стародруків та рідкісних видань ІК НБУВ, кандидатка історичних наук **Ю. К. Рудакова** присвятила свій виступ худож-

ньому оздобленню видань друкарні Львівського єзуїтського колегіуму. Було охарактеризовано заставки, кінцівки, ініціальні літери, форти, гравюри, виливні прикраси тощо. Доповідачка визначила 10 груп ініціалів (загалом у примірниках НБУВ видань друкарні Львівського єзуїтського колегіуму їх виявлено 69), які за розмірами (висота–ширина), характером зображення та часом використання можуть становити комплекти (не враховуючи трьох ініціалів різних розмірів, які не увійшли до жодної групи).

Про книжки з провенієнціями роду Сулим доповіла старша наукова співробітниця відділу стародруків та рідкісних видань ІК НБУВ, кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця **І. О. Ціборовська-Римарович**. Вона розповіла про синів п переяславського полковника Семена Івановича Сулими, детально описала герб представників цього козацько-старшинського роду, а також поінформувала присутніх про стародруки з гербовим суперекслібрисом, розміщеним на верхніх кришках оправ, які були виявлені у фонді відділу. Дослідниця зауважила, що у 1919 р. до Всенародної Бібліотеки України (тепер НБУВ), серед іншого, надійшли родові архіви, зокрема архів Сулимів-Войцеховичів. Разом із документами могли надійти і книжки сулимівської приватної бібліотеки. Два рукописи і 29 стародруків із провенієнціями, які засвідчують їхню приналежність Христофорові Сулимі, зберігаються у фонді відділу рідкісної книги Наукової бібліотеки Харківського університету імені В. Каразіна. На переконання І. О. Ціборовської-Римарович, книги з роду Сулими можуть знаходитися і в інших відділах НБУВ, і в інших бібліотеках. Відшукати їх можна тільки завдяки провенієнціям. Представлені доповідачкою факти не лише вводять у науковий обіг інформацію про примірники стародруків із провенієнціями роду Сулим, але й додають відомості про книжкову культуру України у XVIII – на початку XIX ст.

Отже, історико-книгознавчий напрям досліджень, що ґрунтується на вивченні конкретних джерел – книжкових пам'яток із ретроспективних бібліотечних фондів, залишається провідним, притаманним книгознавчим студіям у великих бібліотеках держави. Водночас заявлені на секцію доповіді свідчать і про інші книгознавчі напрями і проблеми, зокрема читачезнавство як міждисциплінарна галузь знань; питання викладання книгознавства у фахових закладів вищої освіти; застосування УДК для класифікації рукописів, стародруків та рідкісних видань минулого тощо.

Галина Ковальчук,

директорка Інституту книгознавства
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,
докторка історичних наук, професорка

Тетяна Мяскова,

старша наукова співробітниця
відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,
кандидатка історичних наук